

This is an electronic reprint of the original article. This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Språkvårdsprinciper och språkvårdsråd

Westerlund, Anders

Published in:

Arena : medlemsblad för Svenska modersmåsläraryöreningen i Finland r.f

Published: 01/01/2023

Document Version

Final published version

[Link to publication](#)

Please cite the original version:

Westerlund, A. (2023). Språkvårdsprinciper och språkvårdsråd. *Arena : medlemsblad för Svenska modersmåsläraryöreningen i Finland r.f.* (1), 35-38. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe20230908121825>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Språkvårdsprinciper och språkvårdsråd

Språkrådet rekommenderar. Perspektiv, metoder och avvägningar i språkriktighetsfrågor.

Red. Maria Bylin och Björn Melander. Språkrådet, Institutet för språk och folkminnen, 2023. 288 sidor. Tillgänglig online.

Julafton för språkpoliser – eller hot om massuppsägning? Det är alltid spänning i luften när det kommer en ny språkriktighetsbibel. Vilka råd för svenskt skriftspråksbruk har förändrats den här gången? Hur ligger det till med ens egna käpphästar, är de kvar i racet eller har de blivit pensionerade?

Det handlar alltså om den färskaste *Språkrådet rekommenderar* (2023), som på en del punkter uppdaterar de riktlinjer som *Språkriktighetsboken* (2005) stakade ut. Förnyade språkvårdsråd brukar ofta innebära ett steg i liberal riktning, med en anpassning till förändringar i språkbruket och därmed större tolerans för sådant som tidigare inte accepterats i standardspråket. Helhetsmässigt är det ändå, ärligt talat, glest mellan de radikala omvärderingarna den här gången – det mesta är sig faktiskt likt i den nya boken.

Den största skillnaden i jämförelse med *Språkriktighetsboken* är snarast själva upplägget. I stället för att försöka sig på en heltäckande genomgång av alla principiellt relevanta språkriktighetsfrågor har *Språkrådet rekommenderar* med redaktörernas

ord ”fokus på att redovisa de metoder och tänkesätt som språkvården använder för att utarbeta svaren och rekommendationerna”.

En orsak till det vägvalet är att språkvårdsrådgivning numera i första hand sker på nätet, där rekommendationer snabbt kan uppdateras. De bakomliggande principerna är däremot mer stabila och lämpade för att ges ut i bokform (även om *Språkrådet rekommenderar* finns tillgänglig även online).

Redaktörerna Maria Bylin och Björn Melander nämner svensklärare som en viktig målgrupp för boken och betonar skolans nyckelroll när det gäller standardskriftsvenskans ställning: ”Målet är att eleverna självständigt ska kunna delta i det svenskspråkiga skriftsamhället.”

Språkriktighetsfrågor handlar i grund och botten om att det av olika orsaker föreligger en språklig variation. För att underlätta för språkanvändarna strävar språkvården ”efter att begränsa formvariationen inom det standardiserade skriftspråket”. Fokus ligger därmed inte i första hand på vad som i sig på något sätt är språkligt rätt eller fel, utan på vad

som kan rekommenderas i det offentliga standardspråket i skrift.

Språkvårdsperspektiv

För att avgöra vad som är lämpligt i skrivet standardspråk behövs språkriktighetsutredningar där olika synpunkter vägs mot varandra. Fokus i *Språkrådet rekommenderar* ligger på dessa utredningar och de olika principer som ligger till grund för avvägningarna. Boken nämner åtta olika perspektiv som kan anläggas på språkriktighetsfrågor och från fall till fall är det också olika perspektiv som väger tyngst. Principerna är i högsta grad relevanta att diskutera i undervisningen i våra skolor!

En central ledstjärna inom språkvården är givetvis språkbruket. Hur ser det ut i standardskriftspråket, och finns det något mönster i den språkliga variationen? Det är inte så att det faktiska språkbruket alltid är avgörande, men det är svårt att hålla fast vid rekommendationer som inte alls har stöd i språkbruket. Normkällor som SAOL är en annan faktor att beakta, men om det gäller betydelse eller konstrukti-

ner är det svårare att hitta entydiga svar än vid stavning och böjning.

För att ett uttrycksätt ska vara fungerande behöver det passa in i det svenska språkssystemet. Men att argumentera för att något är mer eller mindre lämpligt med tanke på den svenska grammatiken är såtillvida lömskt att det i sin tur hänger på hur grammatiken beskrivits. Så länge som s-plural för substantiv enligt engelskt mönster kategoriserades som något avvikande hade språkvården lättare att avvisa formerna. När *Svenska Akademiens grammatik* infört s-plural som en sjunde deklination är den däremot plötsligt en del av den svenska grammatiken.

Den ökande medvetenheten om behovet av klarspråk har gjort att funktionalitet och begriplighet är viktiga faktorer att ta hänsyn till med tanke på ”kommunikativ effektivitet”. Ofta kan det innebära att etablerade uttrycksätt föredras – men i en normkritisk kontext även tvärtom att traditionella rekommendationer avvisas. Detta har även att göra med acceptans som kriterium vid val mellan alternativa uttrycksätt. Olika språkbrukare irriterar sig – med eller utan orsak – på olika saker, vilket kan göra det svårt att hitta varianter som alla uppfattar som neutrala.

En annan komplicerad aspekt att ta hänsyn till är maktfrågor. Kategoriseringar av människor har lätt en ideologisk underton och där är det enligt *Språkrådet rekommenderar* mycket viktigt att ”lyssna på dem som benämns”. Om exempelvis samer och romer själva föredrar de termerna är det ett avgörande argument

mot de äldre formerna ”lappar” och ”zigenare”. På tal om det är boken benägen att foga ordet ”indian” till listan över föråldrade benämningar som helst ska undvikas.

Skrifthistorien är slutligen en faktor att ta hänsyn till, liksom principiella hållningar till vad som ska räknas som svenska generellt sett. Att det är så pass många olika faktorer som man sammantaget behöver ta hänsyn till bidrar till att det inte finns några ”evigt rätta svar” i språkriktighetsfrågor – något som i sin tur innebär en livslång fortbildning för lärare som ska hålla sig ajour med de skriftspråksrekommendationer eleverna har rätt att ta del av.

Könsneutralt språk

Vad är det då för konkreta ställningstaganden som *Språkrådet rekommenderar* har att erbjuda? Ett aktuellt och ideologiskt laddat tema som tas upp är könsneutralt språk, där ”språkvården vill uppmuntra ett språk som speglar dagens mer jämställda samhälle och ideal”.

Problemet är dock att det finns varierande uppfattningar om vad som uppfattas som könsneutralt språk och att det även kan ske snabba förändringar. Medan *Språkriktighetsboken* år 2005 bedömde att utsikterna var ”minimala” för att få genomslag för ett nytt pronomen konstaterar *Språkrådet rekommenderar* att det könsneutrala ”*hen* nu betraktas som välkänt och etablerat” (även om det kan ”väcka reaktioner åt olika håll”). Det finns dessutom flera olika strategier med omskrivningar för att

uppnå ett könsneutralt uttrycksätt.

En i dag mer kontroversiell fråga gäller bruket av ”en” i stället för ”man”. Språkrådet konstaterar att ”en” använts länge som pronomen i svenskan, men haft en ”ålderdomlig och talspråklig prägel”. Den nya, feministiska och normkritiska användningen har däremot fått ”en symbolisk laddning som gör att användaren kan signalera sin politiska hemvist”. Slutsatsen är därför att ”man” fungerar ”mer neutralt”, men att kontexten (avsändare, målgrupp etc.) är viktig att beakta.

Ett progressivt drag är att rekommendera ”tjänsteperson” som könsneutral beteckning i stället för ”tjänsteman”, fastän ordet inte ens står i *SAOL*. Detta är ett tydligt exempel på försök till aktiv styrning av språket i en riktning som Språkrådet anser vara önskvärd.

Ett annat område med stark ideologisk laddning gäller benämning av ”grupper av människor” där det kan vara svårt att hitta alternativ som alla uppfattar som neutrala. När ”handikapp” och ”handikappad” inte längre är *comme-il-faut*, vad ska då användas för ord? Språkrådet rekommenderar stannar efter en grundlig utredning för ”funktionsnedsättning” och ”person med funktionsnedsättning”, även om ord som ”funktionsuppsättning”, ”funktionshinder”, ”funktionsvariation” och sammansättningar på ”funkis-” förekommer i språkbruket.

Betydelseförskjutningar

Flera klassiska språkvårdsfrågor handlar om betydelseförskjutningar – vilka i sin tur hänger samman med att gamla och nya betydelser samexisterar. När det gäller ordparet själv/ensam visar Språkrådet hur utvecklingen lett till att ”*själv*” betecknar ett tillstånd, medan *ensam* alltmer kommit att beteckna en känsla”. Med tanke på den irritation som ”*själv*” fortfarande kan väcka rekommenderas att ordet i formella texter används i betydelsen ”utan hjälp” medan ”*ensam*” används i betydelsen ”utan sällskap”.

När det gäller ord som ”knappt”, ”nästan” och ”drygt” uppmärksammar *Språkrådet rekommenderar* oss på att yngre personer tenderar att tolka dem lite annorlunda än ordboks betydelsen. Språkrådet håller fast vid de traditionella betydelserna, men lite problematisk är rekommendationen att även överväga andra uttrycksätt för att ”minimera risken för feltolkning”. Det innebär ju i praktiken att orden används allt mindre i sin hävdvunna betydelse – och att utrymmet för andra användningar ökar.

Andra problematiska fall är när ord har en betydelse i allmänspråk samtidigt som de i fackspråk har en annan. Ett aktuellt fall från coronapoken är ordet ”rekommendation” som i myndighetssammanhang är en stark uppmaning och betydligt mer än bara ett tips eller förslag.

En rekommendation från Språkrådets sida som däremot är mindre kategorisk än tidigare gäller lexikal dubbling. Medan äldre språkvårds-

litteratur (tänk Erik Wellander!) gick hårt ut mot tautologier talar dagens språkvård för att kontexten är mer avgörande och att dubblingar kan fylla ”ett preciserande, nyanserande, förstärkande eller förtydligande syfte” – i synnerhet som upprepningar sällan leder till kommunikationsproblem.

Vi uppmanas med hänvisning till ”störningsfrihetsprincipen” att undvika uttryck som ”orsaken beror på”, men Språkrådet bedömer i samma veva att ”skäl till varför” kan vara tydligare än ”skäl att”. Här blir det extra knepigt att avgöra vilket språkvårdsbudskap som bör förmedlas i skrivundervisningen!

De, dem, dom

En språkvårdsfråga som gång på gång rör upp höga debattvågor är om ”dom” ska accepteras i skrift (och rentav ersätta *de/dem*). *Språkrådet rekommenderar* påminner om att frågan har att göra med ”kasussystemets upplösning” och att den på flera sätt är komplex, både för att den är svår att utreda och för att den blivit en politiskt laddad symbolfråga.

Att det i dag förekommer mer ”dom” i skrift har snarast att göra med den explosiva ökningen av talspråkliga genrer på nätet, allt med standardspråket i skrift påverkats i högst begränsad utsträckning. Rekommendationen att ”dom” kan användas i informell stil och för att återge talspråk kvarstår därför. I skrift är det ”de” som gäller som subjektform och ”dem” som objektform. Vid relativsats accepteras båda: ”de som”, ”dem som”.

Samma rekommendation som tidigare ger Språkrådet även för uttryck som ”Hen är lärare”. Vid ord för yrkeskategorier ska ”en” eller ”ett” alltså utelämnas. Vare sig varianter med obestämd artikel är ett resultat av engelsk influens eller inte väcker de så pass mycket irritation att språkvården ser anledning att avråda från dem. Samma logik gäller för rekommendationen att skriva ”eftersom” i stället för ”eftersom att”. Däremot är konstruktionerna ”som om” och ”som att” båda kategoriserade som korrekta.

Språkrådet rekommenderar har genomgående ett förstaspråksperspektiv i analyser och rekommendationer, men tangerar från och till även andraspråksperspektivet. Till exempel bisatsordföljd och valet mellan obestämd och bestämd form kan inte ha svenska som förstaspråk.

Språkrådet visar att det i svenskan finns större variation än många är medvetna om, men att standard-skriftspråksbruket det oaktat är så pass stabilt och etablerat att det inte finns anledning att frångå det som de facto är förstaspråksperspektivet som utgångspunkt vid normering.

Ett avsnitt om finlandssvensk språkvård får faktiskt också komma med i boken. Där påpekas att finlandssvensk språkvård har en tydligare normerande roll, beroende på att mycket handlar om svenska motsvarigheter till finska ord och uttryck. Två finlandssvenska språkfrågor behandlas mera på djupet, den lexikala finlandismen "minnessjukdom" i stället för svenskans "demens" och satsfläta där "att" i regel stryks i svenskan men oftast finns kvar i finlandssvenskan: "Detta ansåg styrelsen att hade försämrat villkoren."

Språkrådet rekommenderar innehåller rikligt exempel och är verkligen utformad för att vara tillgänglig även för läsare utan djupare grammatikkunskaper. Den som däremot suktar efter ännu mer fördjupning av språkvårdsfrågorna erbjuds däremot inga referenser till facklitteratur. Men redaktörerna räknar kanske med att nördar och språkpoliser själva hittar fram till sådana kunskapskällor.

Standardspråkets roll?

Boken argumenterar värtaligt för att standardskriftsvenskan har "en särställning" i samhället i jämförelse med andra språkvarianter och ser den – med all rätt – som "en demokratisk jämlikhetsfråga". Men det

som boken däremot inte gör är att gå in på den kritik som numera allt oftare riktas mot standardspråket som ideologi.

Det handlar om det dilemma vi känner igen från läroplanen: Å ena sidan uttrycker många skrivningar just tanken på standardspråk som en nyckel till samhällsdeltagande och demokrati. Å andra sidan ska skolan även "stödja elevens flerspråkighet genom att inkludera elevens alla språk, även de som används på fritiden".

Kritikerna mot standardspraksideologin hävdar, förenklat uttryckt, att individens rätt till sitt eget språk ska väga tyngre än samhälleliga normer om påbjudet standardspråk. Det är otvivelaktigt så att standardspråket många gånger använts för att förtrycka till exempel språkliga minoriteter som dialektalande. Googla "standard language ideology" för att hitta den engelskspråkiga debatten om ämnet! Ett verkligen delikat problem gäller just detta, hur språkvården ska balansera mellan att "förbättra" individens språk och öka toleransen för språklig variation på samhällsnivå.

ANDERS WESTERLUND